

«Drikfældighed blandt Arbeidsklassen er desværre almindelig»

Offentlige tjenestemenn på 1800-tallet la ofte ikke fingrene imellom når de skulle beskrive alkoholforbruket eller sedelighetstilstanden i sine distrikter i offisielle statistiske publikasjoner. Statistisk sentralbyrås første direktør, Anders Nicolai Kiær, la store planer for en alkoholstatistikk som skulle bidra til kampen mot «drikkeondet».

Alkohol dukker opp flere steder i statistikkene til Statistisk sentralbyrå (SSB). I statistikken over utenrikshandelen finner vi tall for hvor mye vin og andre alkoholholdige drikkevarer som importeres årlig. I varehandelsstatistikken får vi tall for hvor mye alkohol som omsettes per innbygger over 15 år. I dødsårsaksstatistikken finner vi tabellen «Dødsfall som skyldes bruk av alkohol, narkotika og medikamenter, etter underliggende dødsårsak». Og i kriminalstatistikken får vi tall for forseelser og forbrytelser mot alkoholloven.

SSB publiserer med andre ord en rekke alkoholrelaterte statistikker, men på langt nær så mange og inngående statistikker som byråets første direktør, Anders Nicolai Kiær (direktør 1877-1913), i sin tid ønsket.

«... har sin hovedgrund i karakterens svaghed»

Einar Lie skriver i boken *Faktisk talt - Statistikkens historie i Norge* (2001) om hvordan Kiær på begynnelsen av 1900-tallet var svært opptatt av å utvikle et system for løpende kartlegging av alkoholforbruket. Planen som ble presentert for Stortinget i 1909, inkluderte statistikk over antallet drikkfældige fordelt etter kjønn, alder og livsstilling, og forbrukets størrelse i forskjellige yrker og i forhold til inntekt, alt basert på utvalgsundersøkelser.

Kiær var en aktiv edruskapsforkjemper, og mente god statistikk ville bidra i kampen mot «drikkeondet», særlig i de lavere sosiale klassene (Lie og Roll-Hansen 2001). Han skrev i pamfletten *Statistikens betydning for edruskaps-saken* (1905) at misbruken av alkohol var «en synd, der har sin hovedgrund i karakterens svaghed og overfor begjæret efter nydelser, og som derhos i bund og grund ødelægger karakteren». For å kunne behandle sykdommen trengte man en diagnose, og her mente Kiær at statistikken ville være et viktig hjelpemiddel.

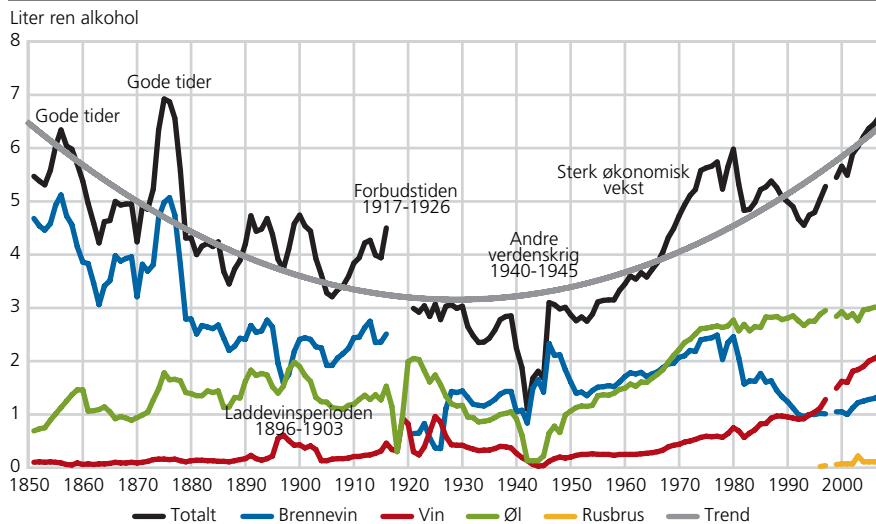
Kiær var langt fra alene om å være opptatt av alkoholforbruk, eller kanskje mer korrekt, alkoholmisbruk, på denne tiden. I edruskaps- og avholdsspørsmål sto religiøse krefter sammen med den voksende arbeiderbevegelsen i kampen mot alkoholen. Motivene kunne nok variere, men stadig flere ble aktive i kampen mot alkoholens skadelige virkninger. Rundt første verdenskrig var rundt 10 prosent av befolkningen medlemmer av en avholdsforening. Det ble gjennomført store sosialstatistiske undersøkelser i mange land rundt 1900, det ble arrangert internasjonale avholdskonferanser, og det ble lansert planer for et eget internasjonalt avholdsstatistisk byrå (Lie og Roll-Hansen 2001).

Ragnhild Rein Bore

Ragnhild Rein Bore er historiker og rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for redaksjon og mediekontakt. (ragnhild.bore@ssb.no).

Figur 1. Alkoholforbruk per innbygger 15 år og over. 1851-2007. Liter ren alkohol

¹ Statistikken omfatter ikke hjemmeprodusert alkohol, smuglervarer eller turistimport. Forbruket av fruktvin er ikke inkludert fram til 1923, mens sprit og brennevin til medisinsk og teknisk bruk er med i tallene i perioden 1921-1931. Tall for 1998 er ikke tilgjengelig. Kilde: Alkoholstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Alkoholforbruket på vei nedover

Det er langt fra opplagt hvorfor Kiær og mange andre var så opptatt av alkoholsaken på denne tiden. Ser vi på statistikken, finner vi at alkoholforbruket historisk sett var relativt lavt i perioden 1900-1920 (se figur 1). Forbruk er da forstått som omsetning av alkohol, og inkluderer for eksempel ikke hjemmebrent, smuglervarer og turistimport. Gjennom amtmennenes femårsberetninger og i de årlige medisinalberetningene får vi innblikk i en del av årsakene til nedgangen: Regulering av salg av alkohol gjennom samlag, inndragning av lisenser til å selge øl, en sterk avholdsbevegelse, større bruk av surrogater som Nafta, og skal vi tro legene, et økt forbruk av kaffe.

Men Kiærs planer om en omfattende statistikk over alkoholmisbruket gikk inn i en tradisjon hvor embetsmennene ofte vurderte moraltilstanden og tilkjennega egne synspunkt i datidens statistiske publikasjoner, hovedsakelig i medisinalberetningene og amtmennenes femårsberetninger.

Den tidlige helsestatistikken inneholdt få tabeller, men en lang rekke redegjørelser fra distriktslegene om helsetilstanden og hvilke forhold de mente påvirket denne. Det er ikke overraskende at legene påpekte alkoholens rolle som årsak til sykdom. Meldinger fra legene av denne typen: «Drankersygdome indkom paa Rigshospitalets medicinske Afdeling 2 Tilfælde af Alcoholismus acutus og 34 af Delirium tremens, samt paa Byens Sygehus 1 af Alcoholismus chronicus» (Christiania 1860), gikk igjen i medisinalberetningene.

Akutt alkoholforgiftning, kronisk alkoholisme og «drankergalskap» var diagnoser mye brukt av legene. Beretningene vitner også om andre typer alkoholtragedier, som i Bergen i 1860 da en fire år gammel pike omkom av alkoholforgiftning etter å ha spist «en Underkop fuld af Bær, som i længre Tid havde staaet i spiritus».

Lot «Fortjenesten gaa til Brændevin»

Men legene stoppet ikke bare med å tallfeste eller referere til sykdomstilfeller og dødsfall relatert til alkohol. Legene hadde også meninger om de sosiale og samfunnsmessige konsekvensene av alkoholkonsum.

I medisinalberetningene klaget legene blant annet over at alkohol holdt arbeiderklassen i fattigdom: «Den tiltagende Øldrikken var for en væsentlig Del Skyld i, at Arbeidsmanden uagtet de forhøiede Arbeidsprisen i Almindelighed befandt sig i samme mislige økonomiske Forfatning som forhen», sto det i medisinalberetningen fra Akershus i 1860.

I Lærdal hadde store offentlige samferdselsprosjekt gitt arbeidsfolk gode inntekter i 1900, og distriktslegen konstaterte at «en hel Del Fattigfolk er derved

Amtmennenes femårsberetninger

Beretningene om Kongeriket Norges økonomiske tilstand omhandler perioden 1829-1915 og inneholder statistikk for hvert femte år. For årene 1829-1865 er disse beretningene beskrevet som: «den fylldigste og mest systematiske kilden for landsomfattende statistiske opplysninger, ikke bare om industri og manufaktur, men om primærnæringene, demografi og sosiale forhold generelt» (Søbye 1998).

Femårsberetningene er tilgjengelige på Internett, se ssb.no/histstat/publikasjoner/

Sunnhetstilstanden og medisinalforholdene i Norge

Medisinalberetningene var den første samlede og offisielle helsestatistikken i Norge, og ble første gang publisert i 1856. Beretningene var et sammendrag av legenes innberetninger om befolkningens sykdom og dødelighet og forhold som påvirket disse.

Medisinalberetningene er tilgjengelige på Internett, se ssb.no/histstat/publikasjoner/

Hvor meget drikkes der?

79

TYSKLAND

SVERIGE

NORGE

DANMARK

FRANKRIKE

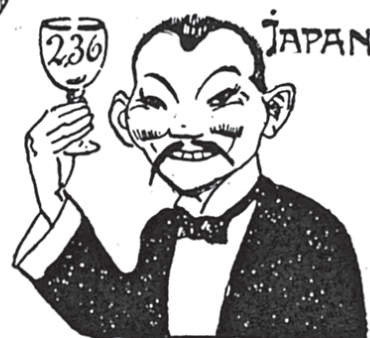
TYRKIET

FINLAND

JAPAN

ITALIEN

ENGLAND

AMERIKA

Hvor meget drikkes der? — beregnet i ren alkohol pr. individ pr. aar.

Faksimile fra «For alle», 1915. Norsk kalender utgitt av Kristiania Journalistklubb

Statistisk sentralbyrås første direktør,
Anders Nicolai Kiær

blevet sat istand til at ombygge sine elendige Hytter til lysere og rummeligere Boliger», men bemerker deretter at det heller ikke hadde vært få som «har foretrukket at lade Fortjenesten gaa til Brændevin».

Også blant magistrater og amtmenn var det mange som påpekte at arbeidere brukte ekstra lønn til å kjøpe alkohol. Fra Gjøvik ble det i amtmannsberetningen for årene 1880-1885 meldt at edruelighetstilstanden måtte sies å ha vært noenlunde god, vesentlig på «grun af dårligere arbeidsfortjeneste». «Da denne i det sidste Aar gik op ved Anlæg af en Cellulosefabrik i Byens Nærhed, tiltog ogsaa Drukkenskab, dog ikke i nogen høi Grad». Generelt var det som regel arbeiderklassen som fikk sine drikkevaner utlevert i statistikken («Drikfældighed blandt Arbeidsklassen er desværre almindelig» - Medisinalberetning fra Smålenene 1870), ikke de mer formuende.

En «uafsladelig Rus og bevidstløs Tilstand»

Både amtmanns- og medisinalberetningene vitner også om at nordmenn lenge har hatt sansen for flatfylla. Fra Sunnmøre meldte distriktslege S. Høegh i 1860 at alkohol sjelden ble misbrukt utenom i brylluper, men til gjengjeld var det da «utrolige mengder» brennevin og øl som ble drukket. Ofte ble de to blandet, og særlig de eldre som ikke danset, tilbrakte tiden «tit i en næsten uafsladelig Rus og bevidstløs Tilstand».

Fra Stavanger ble det meldt at: «Misbrug af stærke Drikke fandt især Sted paa 'Prækedage' og tildels i Fisketiden» (1860). Fra Søndre Bergenshus (Hordaland utenom Bergen) ble det i 1880 meldt at fyll og brennevinsdrikk var på vei nedover, kun enkelte kunne karakteriseres som «Forfaldne», og selv disse drakk som regel ikke hjemme, men kun på byreiser og i bryllup (Medisinalberetningen 1880). Fra Stjørdal samme år kom det fram at ved «større Samlinger som Marked eller Auktioner» hendte det at ungdommen slo seg sammen og hentet 40 liter brennevin fra brenneriet.

En skikk som legene etter hvert fikk folk vekk fra, var å gi fødende kvinner alkohol. I de tidlige medisinalberetningene er det en rekke henvisninger til denne skikken: Blant annet ble det fra Buskerud meldt i både 1870- og 1880-beretningene at det i Hallingdal var «Brændevinsmisbrug under Barselseng» (1870) og at «Brændevin (...); til Barselkoner bruges det ogsaa stadigt» (1880), men i de senere beretningene nevnes dette nærmest aldri.

«Drikfældigheden aftager fremdeles»

Det som kanskje er mest interessant med nåtidens øyne, er hvor lett legene, magistratene og amtmennene

a) Forbrydelser, begaaet i beruselse.								
	Procentvis							Ialt
	Søndager og helligdager	Mandager	Tirsdager	Onsdager	Torsdager	Fredager	Lørdager og helligaftener	
Kristiania	5,3	14,9	17,1	17,8	14,0	16,6	14,3	100,0
Andre byer	2,4	17,7	18,2	17,5	14,0	15,8	14,4	100,0
Landsdistrikterne . .	15,4	18,2	9,2	13,9	9,6	16,2	17,5	100,0
Utlandet ell. ikke oplyst	2,3	13,5	18,2	13,2	16,5	21,1	15,2	100,0
Ialt	5,5	15,9	16,5	16,9	13,7	16,7	14,8	100,0
b) Forbrydelser, som ikke er begaaet i beruselse.								
Kristiania	7,0	14,5	17,2	12,6	15,5	15,7	17,5	100,0
Andre byer	3,6	10,1	14,2	26,4	16,7	14,5	14,5	100,0
Landsdistrikterne . .	11,9	12,7	18,1	14,5	10,6	15,6	16,6	100,0
Utlandet ell. ikke oplyst	8,0	10,0	21,4	23,9	14,4	11,9	10,4	100,0
Ialt	7,4	12,4	17,1	18,1	14,6	14,9	15,5	100,0

Faksimile fra «Drikkens sociale skade», Nicolai Rygg, 1915.

vurderte hvorvidt edruelighetstilstanden i distriktet var god eller dårlig, økende eller synkende, uten noen form for informasjon om hvordan dette ble målt.

Typiske vurderinger i medisinalberetningene og amtmannsberetningene gikk ofte slik: «... et overdrevent Forbrug av kaffe og bayersk Øl ...», mens «Misbrug af Brændevin angives derimod i det Hele at være i Aftagende». Dette er hentet fra medisinalberetningen fra Hedmark 1860.

Fra Ytre Nordfjord fastslo beretningen blant annet: «Misbrug av Brændevin siges i en foruroligende Grad at være tiltaget». Fra Stavanger i 1880: «Drikfældigheden er desværre ikke aftaget». Fra amtmannsberetningen 1885 som omhandlet Svelvik, kom det fram at nytelsen av spirituøse drikker fremdeles var synkende og at «Ædruelighetstilstanden i det hele var god».

Den understøttedes stilling.	Aarsak til understøttelsen.	Beløp.	Anmerkninger.
1. Enkemand, forhenstående kjøbmand.	Sindssyk. Alkoholist i tidligere dage.	Kr. 402	Sat i sin tid i god stilling. Paa grund av overdreven alkoholnydelse gikk det ut med ham, og der blev intet igjen til hans alderdom.
2. Gift snekker.	Forsørgerens alkoholmisbruk.	» 44	Familien flyttet til Kristiania, men understøttes av og til fra kommunen paa grund av vedkommendes drikfældighet.
3. Forsørgeren er rømt.		» 3	Han var drikfældig.
4. Enke efter avdød kjøbmand.	Alkoholmisbruk hos avdøde.	» 308	Enken betlerske i stor stil. Familien oprindelig meget velstillet. Manden drak, fikk syfilis, gikk økonomisk, legemlig og sjælelig tilgrunde.
5. Ugift ung mand.	Degenerert individ. Alkoholmisbruk.	» 5	Tilhører en degenerert slekt. Straffet.
6. Gift arbeider, 1 barn.	Alkoholmisbruk.	» 386	Har i en aarrække været henfalden til drik. Han har forvoldt fattigvæsenet meget bryderi.
7. Gift skomakersvend, 1 barn.	Drikfældig. Sygdom (tæring).	» 521	Hans mislige økonomiske forhold skyldes for en væsentlig del alkoholmisbruk.
8. Gift arbeider.	Ulykke under en rus.	» 59	Faldt i drukken tilstand utenfor en mur. Utgiftene var til sykehusophold.
9. Ugift fallert kjøbmand.	Kronisk alkoholisme.	» 306	Tidligere rik kjøbmand, som paa grund av alkoholmisbruk vanskjøttet sin forretning og blev ruinert.

Faksimile fra «Undersøkelser angaaende drikfældigheten og dens sociale følger i Norge», Nicolai Rygg, 1914.

Embetsmennene hadde nok erfaringer de bygde på når de skrev i sine beretninger om hvordan det sto til med edruskapstilstanden i sine distrikter, men det er kanskje forståelig at direktør Kiær ønsket mer objektive størrelser når han planla den nye alkoholstatistikken.

Kiærs forslag – en «inkvisisjonsplan»

Hvordan gikk det så med direktør Kiærs ambisiøse planer for alkoholstatistikken? Den første offisielle alkoholstatistikken, som kom i 1910 (NOS V124), var «en blek skygge» (Lie og Roll-Hansen 2001) av planen Kiær hadde presentert for Stortinget. Han fikk ikke gjennomslag for å kartlegge alkoholforbruket og drikkefældigheten gjennom representative utvalgsundersøkelser. Mange stortingsrepresentanter (og andre) mente samfunnets medlemmer måtte ha rett på beskyttelse mot samfunnsforskningen, og i pressen ble planen karakterisert som en «inkvisisjonsplan» (referert fra Lie og Roll-Hansen 2001).

Statistikken inneholdt hovedsakelig tabeller over forbruk av øl, vin og brennevin basert på salgs- og/eller produksjonstall samt «drukkenskapsarrestasjoner», den sistnevnte ble sammen med statistikken over barn født utenfor ekteskapet de fremste eksemplene på det som kan kalles «moralstatistikken». Moralstatistikken var nok først og fremst opptatt av å konstatere sammenhenger mellom moral og fattigdom og omvendt i arbeiderklassen, ikke eventuell drikk og hor i overklassen.

Kilder:

Kiær, Anders Nicolai (1905): *Statistikens betydning for edruskapsaken*.

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen (2001): *Faktisk talt. Statistikens historie i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.

Søbye, Espen (1998): «Hvordan industristatistikken ble til (1774-1875)» i *Økonomiske analyser 4/98*, Statistisk sentralbyrå.